

Товкайло М.Т.

**РАННЬОНЕОЛІТИЧНИЙ
ГОРИЗОНТ ПОСЕЛЕННЯ
ГАРД І ПРОБЛЕМА
НЕОЛІТИЗАЦІЇ ПІВНІЧНО-
ЗАХІДНОГО
НАДЧОРНОМОР'Я
ТА ПОБУЖЖЯ**

Tovkailo M.T.

**EARLY NEOLITHIC HORIZON
OF THE SETTLEMENT OF
GARD AND THE PROBLEM OF
NEOLITIZATION PROCESS IN
IN THE NORTHWEST BLACK
SEA AREA AND THE SOUTHERN
BUG BASIN**

У статті публікуються матеріали поселення буго-дністровської культури Гард з розкопок 2007-2009 рр. та розглядаються окремі питання з проблематики раннього неоліту Північно-Західного Надчорномор'я й Побужжя.

Відновлення розкопок Гарду у 2006 р. принесли несподівані результати, позаяк у нижній частині культурного шару було виявлено кілька уламків ранньонеолітичної кераміки печерського типу, ранні форми трапецій та крем'яні вироби кукрецького типу. І хоча співвідношення цієї кераміки з групою крем'яних виробів кукрецького типу тоді залишалось незрозумілим, нові дослідження дали можливість відійти від усталеної думки про датування неолітичних матеріалів Гарду виключно пізнім неолітом і виділити на поселенні й ранньонеолітичний горизонт (Товкайло 2008, с.151). У наступні 2007-2009 рр., дослідження поселення було продовжено у південно-східній і частково у центральній частині тераси (тут розкрито 170 мІ), де, крім пізньонеолітичного, було виявлено потужний ранньонеолітичний горизонт із залишками фундаменту якоїсь споруди та численними вогнищами (Фоменко, Товкайло, Требух 2007а; 2007б). У цій статті публікуються матеріали з останніх розкопок поселення та розглядаються окремі питання з проблематики раннього неоліту.

Розкопки 2009 р. в центральній частині тераси дозволили уточнити стратиграфію поселення, яка виглядає наступним чином (рис. 1):

1. Сучасний сіро-жовтий гумусований супісок, у верхній частині – задернований, товщиною до 0,2 м, а в південному кінці розкопу – товщиною до 0,3 м. Тут же, у нижній частині цього ґрунтового утворення залягає прошарок піску. Цей шар утворився досить пізно внаслідок активної ерозії, пов'язаної з діяльністю людини.

2. Темно-сірий гумусований суглинок (чорноземний крупнозернистий) зі значною домішкою жорстви та щебеню, товщиною 0,45-

0,65 м. У верхній частині цього шару залягають матеріали ХУІІ-ХІХ ст. та античності, у нижній – доби бронзи (матеріали сабатинівської, бабинської та катакомбної культур).

3. Сіро-жовтий гумусований суглинок крупнозернистий, зі значною домішкою жорстви, товщиною 0,25-0,65 м. У верхній частині цих ґрунтових відкладів залягають матеріали доби енеоліту (культури Середній Стіг 2, Нижня Михайлівка та Трипілля С), у нижній – матеріали пізньої пори неоліту (саранська фаза БДК та Трипілля А-Прекукутені 3).

4. Лесоподібний суглинок жовтого кольору з домішкою жорстви, що залягає з глибини 1,1-1,2 м. Цей ґрунтовий шар, що має форму язика, зафіксовано лише в центральній частині тераси. Близьче до центру тераси його товщина сягає 0,35-0,45 м; у напрямку до берега та південного струмка – поступово зменшується до 0,2 м. Ще близьче до східного, берегового краю тераси і південного струмка цей шар не простежується взагалі ні в плані, ні в численних профілях бровок. Очевидно його було змито з розташованої вище по схилу частини тераси, або з верхніх терас. У товщі лесоподібного суглинку залягали матеріали пізнього періоду буго-дністровської культури та раннього Трипілля.

5. Тонкоструктурний гумусований суглинок жовто-коричневого кольору, темніший у нижній частині. Товщина – 0,55-0,65 м. У ньому залягають матеріали раннього періоду БДК, причому, найбільшу насиченість культурний шар має у нижній його частині, на глибині 1,5-1,8 м від поверхні, тобто, на 0,1-0,2 м вище рівня алювіального супіску. Так само у нижній частині шару (безпосередньо на поверхні дерново-

**Типолого-статистична характеристика крем'яних виробів
з неолітичного шару поселення Гард (розкопки 2007-2009 рр.)**

НОМЕНКЛАТУРА ВИРОБІВ	ВСЬОГО
Нуклеуси:	
Олівцеподібні	14
конічні	36
призматичні та неправильно призматичні	24
плоскі та сплюснені	32
Аморфні	21
Дископодібні	8
Нуклеподібні уламки	28
Уламки нуклеусів	50
Платівки, їхні уламки, перетини	3336
Мікроплатівки, їхні уламки, перетини	623
Відщепи та уламки кременю	8804
ВИРОБИ З РЕТУШШЮ	
Кукрецькі вкладні	24
Платівки з притупленим краєм	14
Абузівське вістря	1
Фатьмакобинські вістря	2
Платівки з вентральною ретушшю	2
Трапеції	59
Трапеції зі струганою спинкою	14
Паралелограми	11
Прямокутники	3
Платівки зі скошеним кінцем	18
Платівки з прямозрізаним кінцем	2
Мікрорізці	3
Свердла, проколки та розвертки	84
Скребачки на відщепках:	
округлі високі	3
округлі звичайні	67
підокруглі	201
Стрільчасті	64
Кінцеві	105
Бокові	594
несталі форми, уламки	262
Скребачки кінцеві на платівках	26
Різці	19
Ножеподібні платівки та мікроплатівки з ретушшю	704
Відщепи з ретушшю	279
Платівки з виянками (скобелі)	44
Ретушер	1
ВСЬОГО	15625

алювіального супіску чи на 0,1-0,2 м вище від нього) залягає фундамент споруди, яка досліджена ще не повністю, її призначення та характер поки що не встановлений. До ранньонеолітичного періоду відносяться й численні вогнища, більшість із яких, як і каміння фундаменту, залягає у нижній частині ранньонеолітичного культурного шару, а менша частина – у верхній частині шару, безпосередньо під відкладами лесоподібного суглинку.

6. Ці голоценові відклади підстилає дерново-алювіальний супісок бурого кольору (за визначенням Ж.М. Матвіїшиної). У центральній частині тераси він залягає на глибині 2,05-2,1 м від поверхні, ближче до берега – на глибині 1,5 м від поверхні.

Отже, в центральній частині тераси, де ранньонеолітичний та пізньонеолітичний горизонти розділяються шаром лесоподібного суглинку, поселення є добре стратифікованим. Гірше простежується стратиграфія культурних нашарувань у прибережній частині тераси, де пізньонеолітичний горизонт безпосередньо перекриває ранньонеолітичний, тому тут у польових умовах нам не вдалося розділити ранньонеолітичні та пізньонеолітичні матеріали. Оскільки тут ми публікуємо всі матеріали, добуті за три роки як з прибережної, так і з центральної ділянок поселення, то крем'яні вироби, виявлені в культурному шарі ранньонеолітичного і пізньонеолітичного горизонтів, у тому числі й матеріали раннього Трипілля, які неможливо відділити від власне буго-дністровських, включено до загального опису.

Крем'яні вироби. Кількість крем'яних виробів, отриманих протягом 2007-2009 рр. і віднесених до неоліту, нараховує 15625 одиниць (таблиця 1).

Нуклеуси. Переважна більшість нуклеусів має невеликі (3-5 см) розміри. Серед них виділяються *конічні* (рис. 2, 1-4), серед яких група невеликих нуклеусів, розміром від 3,1 до 4,7 см, прямоплощадкових з круговим або з однобічним сколюванням, зворотний бік яких зберігає жовневу кірку чи оброблений поперечними сколами. Ці нуклеуси скоріше відносяться до раннього періоду БДК. Інші нуклеуси цього ж типу, більші за розмірами (5,5-7,7 см), прямоплощадкові, з круговим сколюванням чи сколюванням на 2/3 чи s периметру (рис. 2, 5, 6), датуються пізнім неолітом. Окремі нуклеуси використовувалися у якості відбійника, свідченням чого є забиті та зашліфовані конусна вершина та бокові грані відбивної площадки (рис. 8, 1). *Олівцеподібні*

нуклеуси, як крайній ступінь спрацювання конічних нуклеусів (рис. 2, 7, 8, 12, 15). *Призматичні та неправильно-призматичні* (підпризматичні) (рис. 2, 9, 10) нуклеуси одноплощадкові, прямо- та косоплощадкові, з круговою огранкою та однобічні. Похідні від них *плоскі та сплющені* нуклеуси. Вони використовувалися для виготовлення широких платівок, тому мають фронтальне сколювання. Тильний бік покритий жовневою кіркою або оброблений поперечними сколами (рис. 2, 11, 3, 16). *Дископодібні* (рис. 2, 14, 17) та *аморфні* нуклеуси з двома чи трьома суміжними площинами та різнонаправленим сколюванням відщепів. Чимало нуклеусів знайдено в *уламках*. Крім того знайдено один *прунуклеус*. Певна кількість масивних кусків кременю віддалено нагадують нуклеуси, тому їх віднесено до групи *нуклеоподібних уламків*.

Звертаючись до характеристики виробів з вторинною обробкою відмітимо, що більшість із них виготовлено на відщепах.

Мікроліти геометричних форм представлені трапеціями, паралелограмами та прямокутниками. Серед *трапецій* переважають середньовисокі, симетричні, виготовлені з перетинів платівок шириною 0,9-1,5 см і оформлені крутою ретушшю (рис. 3, 2-4, 8-10, 19-21 24-29, 43-51, 54-58). Асиметричні вироби зустрічаються рідше (рис. 3, 10, 12, 22, 30). На частині трапецій дрібною ретушшю, нанесеною зі спинки (рис. 3, 17, 18, 53) чи черевця (рис. 3, 21, 48) додатково оброблялася верхня основа; вентральною ретушшю додатково оброблена також і нижня основа (рис. 3, 45). Три трапеції мають низькі форми (рис. 3, 41, 42, 58). Частина виробів пошкоджена: це макросколи на верхній основі чи обламани кути (рис. 3, 4, 11, 14-16, 18, 19, 24, 33-35, 41, 47, 51, 57, 58). Одна трапеція з увігнутими боками, була виготовлена з масивної платівки шириною 1,7 см; один бік та верхня основа її оброблена досить пологою ретушшю зі спинки, другий – з черевця (рис. 3, 53).

Частина середньовисоких трапеції оброблена пологою ретушшю (рис. 3, 11-13, 15, 16, 32, 33, 36, 52, 62), на інших ретуш частково заходить на спинки (рис. 3, 37-39, 59, 63). Ці вироби належать до пізнього неоліту. Так само пізньонеолітичними є *трапеції зі струганою спинкою*, серед яких виділяються як середньовисокі, так і високі форми (рис. 3, 60, 61, 64-73).

Паралелограми оформлені крутою (рис. 3, 23, 31, 75-77, 80, 81), та пологою (рис. 3, 74, 78,

79) ретушшю. Перші знайдені у ранньонеолітичному культурному горизонті, другі – у пізньонеолітичному. *Прямокутники* виготовлені з платівок, у яких притупляючою ретушшю з боку спинки (рис. 3, 82, 83) чи спинки й черевця (рис. 3, 84) оброблені обидва краї та один з кінців знаряддя.

Негеометричні мікроліти представлені *кукрецькими вкладнями* (рис. 4, 1-23, 54), *мікрорізцями* (рис. 3, 85-87), *абузівським* (рис. 3, 88) та двома *фатьма-кобинськими вістрями* (рис. 3, 89, 90), *платівками з притупленням краєм* (рис. 4, 24-31). Очевидно, у якості вкладнів пазових наконечників використовувалися й *платівки з вентральною ретушшю*, оформлені напівкрутою ретушшю, нанесеною з черевця по одному чи обох краях (рис. 4, 32-34), що нагадують платівки з притупленням краєм. Невелику групу складають *платівки зі скошеним кінцем* (рис. 4, 35-48), частина з яких, можливо, є уламками трапецій. Одна з таких платівок додатково оформлена зі спинки притупляючою ретушшю по одному краю та дрібною загострюючою ретушшю з черевця по іншому (рис. 4, 53). Знайдено й *платівки з прямозрізаним кінцем* (рис. 4, 51, 52).

Скребачки – найчисельніша категорія знарядь з вторинною обробкою. Абсолютна більшість із них виготовлена на відщепках та платівчастих відщепках й оформлена характерною скребковою ретушшю, нанесеною, як правило, зі спинки. Зрідка, при потребі, робочі леза цих знарядь підтесувалися і з черевця. Серед скребачок зустрічаються округлі високі (рис. 5, 1, 2, 4), округлі звичайні (рис. 5, 5, 6, 10), підокруглі (рис. 5, 7, 8), у тому числі й мініатюрні (рис. 5, 3, 15), стрільчасті (рис. 5, 12-14), кінцеві (рис. 5, 11, 16) та бокові (рис. 5, 17, 18, 23, 24). Частина скребачок виготовлена на відщепках несталі форми, чимало знайдено в уламках. *Кінцеві скребачки, виготовлені на платівках*, нечисленні. У них скребковою ретушшю, нанесеною зі спинки, оформлений заокруглений кінець платівки (рис. 5, 19-21). На частині знарядь ретуш заходить на краї платівок (рис. 5, 20). Більшість із них знайдено у нижньому ранньонеолітичному шарі, кілька – зібрано в розмиві берега. Датуються вони раннім періодом БДК.

Виразні серії складають *ножеподібні платівки та мікроплатівки з ретушшю* (рис. 4, 49, 55-59), а також *свердла, проколки і розвертки*, абсолютна більшість яких виготовлена з платівок і рідко – з відщепів. У частини виробів

неозброєним оком видно зашліфоване жало. За способом оформлення робочого жала вони поділяються на кілька типів: з протилежачою ретушшю (рис. 5, 27, 30), нанесеною зі спинки (рис. 5, 26), з ретушшю, нанесеною з черевця (рис. 5, 28), з суміжною ретушшю (рис. 5, 24, 29).

Платівки з виямками (скобелі) нечисленні, але досить різноманітні. Серед них вироби з однією, двома чи трьома окремими виямками, нанесеними зі спинки (рис. 5, 32, 33), з черевця (рис. 5, 34, 35), зі спинки й черевця (рис. 5, 31). Кілька знарядь оформлені суцільною крайовою ретушшю та виямками, нанесеними зі спинки і черевця (рис. 5, 37).

Різці нечисленні і невизначні, серед них – бокові та кутові на платівках (рис. 5, 38, 39, 41) та відщепках, серединний на відщепі (рис. 5, 40) та відщепові різці *кукрецького типу* (рис. 5, 36, 42, 43). Різцеві сколи мають і деякі *кукрецькі вкладні* (рис. 4, 17, 20). Велику серію виробів складають *відщепи з ретушшю*. Знайдено один *ретушер*.

Окремо слід розглянути крем'яні *наконечники стріл та списів-дротиків*, виготовлених у техніці двобічного сколювання, що були виявлені в розкопі на різних глибинах. Такі вироби з'являються в пізньому неоліті, але найбільшого поширення вони набувають в енеоліті, використовують їх і пізніше – в добу бронзи. Дуже складним є питання визначення культурної приналежності та часу побутування цих виробів, особливо в багатошарових пам'ятках, однією з яких є й досліджуване поселення Гард. Певна річ, більшість із них відносяться до енеоліту. Тим часом один із наконечників списа-дротика листовидної форми та кілька підромбічних зі зрізаною основою можуть бути датовані пізнім неолітом і відноситись до пізнього періоду БДК.

На поселенні виявлено і невелику колекцію виробів з інших порід каменю. Перш за все відзначимо унікальні для БДК знахідки кількох уламків вінець кам'яного посуду кулястої форми (миски або чаші?), що датуються раннім неолітом. На одному з них по краю вінця нанесені поперечні насічки (рис. 8, 7), інші – без таких насічок (рис. 8, 6). З каменю тієї ж породи було виготовлено ще один ребристий уламок якогось предмета з поперечними насічками по ребру (можливо, також посудини) (рис. 8, 8). До пізнього періоду БДК відноситься трохи пошкоджене в процесі експлуатації сланцеве тесло (рис. 8, 9).

У культурному шарі постійно зустрічаються гранітні *річкові гальки* чи їхні уламки, частина з яких відноситься до раннього неоліту, інша частина – до пізнього. Вони мають округлу чи

видовжено-овальну форму, розміри від 3,5 до 14 см і використовувалася, очевидно, в якості *відбійників*. На торцевих краях цих знарядь простежуються сліди від використання – у вигляді забитостей та дрібних сколів. Трапляються також і *плиткоподібні уламки* гранітної породи товщиною від 1,0-1,5 до 4,5 см. Їхня форма не визначена, але один із них може походити від плитки підромбічних обрисів. Крім того виявлено *абразив*, що має вигляд видовженої плитки пісковика з однією плоскою поверхнею та жолобком на ній шириною 1 см.

Виявлено більше 100 аморфних кавалків *вохри* переважно вишневого кольору. Вони зустрічалися з глибини 0,6 м, але переважна їх більшість пов'язана з ранньонеолітичним культурним шаром.

У нижній частині ранньонеолітичного культурного шару знайдено два *лощила* та дві *проколки*. Ще одне кістяне *лощило* та *шило* (?) за глибиною залягання та аналогами на пізньонеолітичних пам'ятках Степового Побужжя можна датувати пізнім періодом БДК.

Буго-дністровська ранньонеолітична кераміка. Знайдено розвали кількох горщиків, що дає змогу реконструювати їхню форму. Виділено дві технологічні групи кераміки.

До *першої групи* (657 уламків кераміки) віднесено посуд, виготовлений з домішками трави та піску з включенням зерен товченого кварцу. Маса щільна. Зовнішня та внутрішня поверхні заглажені, рідше з внутрішнього боку простежуються сліди розчосів, темно-сірого, сірого, коричневого та червонуватого кольорів. У меншій частині посуду цієї групи зовнішня поверхня залощена до блиску. На поверхні – сліди від вигорілої крупно-волокнистої рослинної домішки. Товщина стінок – 0,5-1,0 см.

За формою виділяються горщики з трохі звуженими (рис. 6, 1; 7 9; 8, 1) чи слабопрофільованими вінцями (рис. 6, 2-4, 6-10; 7, 10). Денця горщиків плоскі (рис. 7, 14) чи дещо увігнуті (рис. 6, 23, 24).

В оздобленні посуду використовувалися лінійний, накольчастий та зашипний елементи орнаменту і зовсім відсутні відтиски гребінцевого штампу. Абсолютна більшість виявленого посуду орнаментована виключно проглаженими по сирій глині лініями – горизонтальними, вертикальними, навскісними та хвилястими, які, поєднуючись, утворюють різноманітні композиції (рис. 6, 2-3, 5, 7-8, 16, 17, 21), у тому числі, ялинкові (рис. 6, 5, 19), паркетні (рис. 6, 18, 20), діагональну сітку (рис. 6, 14, 17, 21) тощо. Зафіксовано також

досить складні меандро-волотові композиції у вигляді заштрихованих зон, межі яких окреслені стрічками з наколів округлого штампу, і які чергуються з неорнаментованими зонами. Такі ж наколи штампу маємо й по зрізу вінець (рис. 7, 9). Подібне композиційне вирішення відоме за знахідками посуду у нижніх шарах Базькового Острова, Митькового Острова, Сокільців 1 та Сокільців 2 (Даниленко 1969, рис. 24, 1, 4, 6; 34, 1; 42, 1; 43, 1, 6; 47, 7; 63, 1; 66). Поєднання лінійного і накольчастого елементів орнаменту зафіксоване й на інших посудинах (рис. 7, 2, 7, 11-13). Один із горщиків має складну композицію з поєднання прямих та хвилястих ліній, що утворюють окремі центри з розміщенням у них ромбів, позначених вертикальною рисою (рис. 7, 10). Подібний спосіб орнаменту знаходимо в ранньонеолітичному шарі Сокільців 2 (Даниленко 1969, рис. 41, 1). Такі ж складні лінійні композиції зустрічаємо й на інших посудинах із Гарду. Зокрема, орнамент може утворювати композицію у вигляді вертикальних смуг, що складаються з хвилястих ліній, які спускаються від вінця до низу, очевидно, до дна. Крім того, у верхній частині горщик оперезаний двома рядами округлих наколів (рис. 8, 1). Смуги з хвилястих ліній, що прямовисно спадають донизу, простежено й на інших горщиках (рис. 6, 25). Використання рядів округлих ямок, нанесених нижче вінця, у поєднанні з лініями, маємо й на інших зразках (рис. 6, 2-4, 9, 10). В оздобленні посуду використовуються накольчастий орнамент, що утворює ряди підтрикутних, підпрямокутних чи напівкруглих відтисків, виконаних різними штампами по сирій глині (рис. 7, 6-8). Маємо поєднання лінійного та накольчастого орнаментів у вигляді стрічок, заповнених підтрикутними чи овальними наколами (рис. 7, 11-13).

Частину посуду орнаментовано пальцевими зашипками, (рис. 7, 4, 5), причому, вони можуть утворювати як горизонтальні, так і вертикальні ряди. Реконструйовано верхню частину горщика, орнаментованого горизонтальними рядами пальцевих зашипів (рис. 7, 1), які, судячи зі знахідки уламку придонної частини (рис. 7, 5), ймовірно покривають усю поверхню посудини від вінця до дна. Кілька фрагментів, що походять від одної посудини, прикрашені відбитками нігтя (рис. 7, 3).

Частину горщиків додатково прикрашено рядами глибоких округлих ямок під вінцями (рис. 6, 2-4; 7, 1); інколи це наскрізні отвори (рис. 6, 12). А просвердлені конусоподібні отвори (рис. 6, 4, 6, 7, 16; 7, 1, 14), розміщені, як привило,

у верхній частині посудин, відображають процес їхнього ремонту. Розвал нижньої частини горщика з лощеною зовнішньою поверхнею неорнаментований (рис. 7, 14). Інші фрагменти лощеної кераміки мають мотиви орнаментациї схожі з описаними вище, у тому числі косу сітку (рис. 6, 14) та “ялинку”.

Посуд другої групи нечисленний (14 уламків), виготовлений з домішками трави, піску та крупнотовченої черепашки. Зовнішня та внутрішня поверхні посуду заглажені, а його частина зовні залощена. В орнаментациї цього посуду використані ті ж самі прийоми та мотиви, зокрема, лінійно-стрічкова композиція (рис. 8, 3), ялинковий орнамент (рис. 8, 2), проглажені лінії у поєднанні з овальними наколами (рис. 8, 5), та складні композиції у вигляді заповнених ромбів (рис. 8, 4).

Обидві групи кераміки належить до буго-дністровської культури й відносяться до її раннього періоду, характерними ознаками якого є, зокрема, домішки крупнотовченої черепашки та грубої рослинної домішки, залощеність зовнішньої поверхні посуду, абсолютна перевага лінійно-проглаженого та відсутність гребінцевого орнаменту. За формою та орнаментациєю цей посуд співставляється з керамікою ранньонеолітичних шарів поселень Південного Бугу та Дністра, таких як Базьків Острів, Митьків Острів, Сокільці 2 та 6, Печера, Сороки 1, шар 1, горизонт б та Сороки 3. Ці пам'ятки В. Даниленко відносив до скибинецької, соколицької та печерської фаз, В. Маркевич – до другої та третьої фаз розвитку БДК Дністра. Певні відмінності простежуються хіба що у співвідношенні між обома групами кераміки.

У 2008 р. у Київській радіовуглецевій лабораторії за зразками кераміки, кістки та ґрунту з поселення М. Ковалюхом отримано низку дат № (табл. 3). Відібрані на аналіз зразки кераміки належать до різних типологічних груп: Кі-14790 – до 1-ої групи, а Кі-14789 – до 2-ої групи ранньонеолітичної кераміки. Пізньонеолітична кераміка представлена зразками Кі-14791 (група Ia), Кі-14792 (група Ib) та Кі-14793 (група 2). Зразки Кі-14794 та Кі-14795 належать кухонній та столовій кераміці культури Прекукутені 3 – Трипілля А, матеріали якої залягають у верхньому неолітичному горизонті.

Отже, нижній горизонт неолітичного культурного шару характеризується заляганням двох груп ранньонеолітичної буго-дністровської кераміки з виразними рисами культури Старчево-Кріш та крем'яного інвентарю змішаного

кукрецько-гребениківського типу, що засвідчує участь носіїв кукрецької та гребениківської культур в процесі неолітизації Побужжя. Таке ж поєднання ранньонеолітичної буго-дністровської кераміки та кременю змішаного кукрецько-гребениківського типу виявлено на всіх ранньонеолітичних пам'ятках Побужжя з більшою частотою представницькими колекціями крем'яного інвентарю, такими як Базьків Острів, Мельнична Круча, Гайворон-Поліжок, Печера (Даниленко 1969, с. 66-69, 109, 112, 116, рис. 17, 21, 76, 81; Залізняк, Товкайло, Журавльов 2005, с. 102-103, рис. 8, 9) та група стоянок Добрянка 1, 2 та 3 (Залізняк 2001; 2005; Залізняк, Манько 2004; Залізняк, Товкайло, Журавльов 2005, с. 96-116, рис. 3-7; Залізняк, Товкайло, Кухарчук 2005; Залізняк, Товкайло 2007; Залізняк, Товкайло, Степанчук, Ветров 2007). Крем'яний інвентар усіх цих пам'яток характеризується набором ознак, властивих як для пам'яток кукрецької культурної традиції (а саме наявністю олівцеподібних нуклеусів, кукрецьких вкладнів, платівок з притупленим краєм, відщепових різців з плоскими сколами), так і обов'язковою присутністю плоских чи сплосчених призматичних нуклеусів, симетричних трапецій на середніх платівках, дрібних нігтеподібних скребачок, які властиві гребениківській культурі. Наприклад, у Печері сплоснені підпризматичні та мікролітичні олівцеподібні нуклеуси, серії кукрецьких вкладнів та відщепових різців з плоскими сколами поєднуються з правильними трапеціями, а скребачки представлені як кукрецькими, так і гребениківськими формами (Залізняк, Товкайло, Журавльов 2005, с. 102, 103, рис. 8).

Ще В. Даниленко, розглядаючи процес становлення неоліту Північно-Західного Надчорномор'я, відмічав, що він мав характер зрощування гребениківських та кукрецьких форм розвитку (Даниленко 1969, с. 61, 159). Спільну участь носіїв кукрецької та гребениківської культур у формуванні БДК відзначали й інші дослідники (Залізняк 1998, с. 183, 213; Котова 1997, с. 162; Гаскевич 2002, с. 98).

На відміну від Побужжя, для ранніх буго-дністровських пам'яток у Подністров'ї кукрецький вплив простежено лише в нижньому (3) шарі Сороки 2, віднесеного В. Маркевичем до безкерамічного неоліту (Маркевич 1974), іншими дослідниками – до пізнього чи фінального мезоліту (Телегін 1977, с. 90; Борзьяк 1997, с. 23). Походження сороцької групи пам'яток В. Маркевич пов'язував з дослідженими А. Чернишом (1975) на

Нові радіокарбонні дати поселення Гард

№	Пам'ятка, культура, матеріал, прив'язка	Лабораторний номер	Вік C-14	
			BP	BC/AD
Нижній неолітичний горизонт				
1	Гард-2007, БДК, кістка, кв. IX-9, глибина 1,4-1,5 м	Ki-14796	7640±90	1σ 6590-6400 BC 2σ 6650-6330 BC
2	Гард-2007, БДК, ґрунт, кв. ІУ-100, глибина 1,4-1,5 м	Ki-14797	6980±80	1σ 5920-5770 BC 2σ 6020-5710 BC
3	Гард-2007, БДК, кераміка, кв. IX-16, глибина 1,3-1,4 м,	Ki-14790	6630±90	1σ 5630-5480 BC 2σ 5720-5460 BC
4	Гард-2007, БДК, кераміка, кв. IX-39, глибина 1,1-1,2 м,	Ki-14789	6480±80	1σ 5520-5360 BC 2σ 5560-5300 BC
Верхній неолітичний горизонт				
5	Гард-2007, БДК, кераміка, кв. IX-16, глибина 1,3-1,4 м,	Ki-14791	6710±80	1σ 5720-5540 BC 2σ 5730-5480 BC
6	Гард-2007, БДК, кераміка, кв. IX-29, глибина 1,2-1,3 м,	Ki-14792	6520±80	1σ 5560-5460 BC 2σ 5620-5320 BC
7	Гард-2007, БДК, кераміка, кв. ІУ-70, глибина 1,2-1,3 м,	Ki-14793	6400±90	1σ 5480-5300 BC 2σ 5650-5050 BC
8	Гард-2007, Трипілля А, кераміка, кв. ІУ-97, гл. 1,2-1,3 м	Ki-14794	6360±80	1σ 5470-5260 BC 2σ 5480-5200 BC
9	Гард-2007, Трипілля А, кераміка, кв. ІУ-87, гл. 1,2-1,3 м	Ki-14795	6170±80	1σ 5260-4990 BC 2σ 5310-4900 BC

Середньому Дністрі мезолітичними пам'ятками Атаки 6 та Оселівка (Маркевич 1974, с. 131). На необґрунтованість такого твердження вказав Д. Телегін, який, усупереч позиції В. Маркевича, генетичні витоки сороцьких докерамічних та керамічних стоянок знаходив серед фрумушицької групи мезолітичних стоянок (Телегін 1977, с. 91). Але й таке зіставлення не було продуктивним, оскільки Фрумушика містить значну кукрецьку складову, чого не скажеш про ранньонеолітичні пам'ятки Дністра. Пізніше як генетичну підоснову дністровському варіанту БДК стали розглядати верхньодністровські пам'ятки типу Раделичі 4 (Конопля 1996, с. 21), які за складом крем'яного інвентарю мало чим відрізняються від гребениківських. Цю версію підтримали Д. Гаскевич та Л. Залізняк (Гаскевич 2002, с. 98; Залізняк 2005, с. 95, 127). Участь гребениківської людності у формуванні дністровського варіанту БДК очевидна: якщо зіставити безкерамічні та ранньокерамічні крем'яні комплекси Сороки 1, 2 та 3 з гребениківськими, то матимемо співпадіння по переважній більшості позицій.

Багаторазове повторення керамічних та крем'яних комплексів з набором одних і тих самих ознак не може бути випадковим. Певна річ, такі комплекси відображають етап розвитку

місцевих фінально-мезолітичних груп населення, що стали на шлях неолітизації. Однак не все так просто, адже поруч із цими ранньонеолітичними пам'ятками зі змішаним кукрецько-гребениківським крем'яним інвентарем, у регіоні виявлені такі ж синкретичні пам'ятки, але без кераміки. До них, зокрема, відносять поселення Мирне, Залізничне, Фрумушику та ін. (Борзійак 1997, с. 24; Смынтына 2001-2002, с. 463; Сапожников, Сапожникова 2005, с. 91). З них перші два розташовані на узбережжі Чорного моря, а Фрумушика – у Середньому Подністров'ї, тобто в районі поширення кріських та ранніх бугодністровських поселень з керамікою.

Визначити характер взаємин кукрецької та гребениківської культур, як і їхнє співвідношення між собою та синкретичними пам'ятками за існуючими даними доволі проблематично. Якщо відсутність ранньонеолітичної кераміки в Мирному та Залізничному ще можна пояснити тим, що чорноморське узбережжя лишилося поза зоною поширення керамічних новацій (на сьогодні тут невідома жодна пам'ятка з ранньонеолітичною керамікою), то відсутність такої кераміки у Фрумушиці може свідчити про її давніший час, порівняно з ранніми бугодністровськими пам'ятками з керамікою. Отже,

факт наявності поселень зі змішаним кукрецько-гребениківським технокомплексом, змушує вести мову про хронологічну неоднорідність пізньомезолітичних поселень регіону.

Обидві культури віднесені більшістю дослідників до пізнього мезоліту (Станко 1991; Телегін 1982; Залізняк 2005 с. 14; Борзьяк 1997; Коваленко Цой 1999). Контакти між обома групами населення існували з самого початку, свідченням чого було поширення гребениківського крем'яного інвентарю на кукрецьких поселеннях, і навпаки, кукрецького – на гребениківських. Тривалий період співіснування на одній території кукрецького та гребениківського населення привів до їхнього змішування (Залізняк 1998, с. 183; 2005, с. 113). Археологічним проявом цього явища є так звані “синкретичні” пам'ятки. Чи не всі дослідники мезоліту відзначають, що “синкретичні” пам'ятки типу Мирного є пізнішими по відношенню до “чистих” гребениківських (Борзьяк 1997, с. 23-24; Сапожников, Сапожникова 2005, с. 89 та ін.).

Досі не створено єдиної переконливої хронологічної шкали пізньомезолітичних пам'яток, причиною чого є мала кількість датуючих матеріалів, та й ті суперечливі. Наприклад, за даними палінології, Мирне датується бореалом (Пашкевич 1981, 1982; Станко 1982, с. 100-101), тим часом єдина радіокарбонна дата того самого Мирного (7200 ± 80 BP) вказує на атлантичний період його існування (Станко, Свеженцев 1988).

Молдавські археологи у розвитку пізнього мезоліту Республіки Молдова виділяють два етапи (Борзьяк 1997; Коваленко, Цой 1999), хоча їхні погляди на культурно-історичні процеси у пізньому мезоліті регіону не співпадають. С. Коваленко та В. Бодян виділяють також “пам'ятки перехідного типу” (Ларина и др. 1997, с. 84; Коваленко, Бодян 1999, с. 147), які, зберігаючи хронологічну близькість до фінальномезолітичних, відзначаються певними неолітичними рисами. До таких відносять Цариград 2, невеликі розкопки якого дали значну колекцію крем'яного інвентарю та 6 уламків кераміки. Висновок про датування поселення рубезем мезо-неолітичної епохи зроблено на основі аналізу крем'яного інвентарю (Ларина и др. 1997, с. 93; Коваленко, Бодян 1999, с. 147). Тим часом, залучення до аналізу нестратифікованої кераміки, зв'язок якої з кременем не простежено, а культурну приналежність не визначено, та побудова на цій основі висновків про ранньонеолітичний вік стоянки навряд чи може бути прийнятним.

Розгорнуту періодизацію пам'яток подають І. Сапожников та Г. Сапожникова, у якій частину гребениківських пам'яток датують раннім мезолітом, іншу частину – пізнім мезолітом і навіть раннім неолітом (Сапожников, Сапожникова 2005, с. 89, 91, 92). Деякі положення цієї схеми, зокрема датування стоянок Карпове та Гіржеве раннім неолітом (там само, с. 92) викликають сумніви. Стоянка Карпове відома за зборами на поверхні пізньомезолітичного кременю та знахідкою двох невиразних фрагментів кераміки (Красковський 1976; Сапожников, Сапожникова 2005, с. 90). На основі знахідок кераміки та двох трапецій зі струганими спинками зроблено висновок про ранньонеолітичний вік усієї пам'ятки (Сапожников, Сапожникова 2005, с. 90, 92), незважаючи на те, що стратиграфія стоянки фактично не досліджена, співвідношення мезолітичного крем'яного інвентарю та кераміки не простежено, сама ж кераміка є маловиразною, її культурна приналежність і датування не встановлено.

Мезо-неолітична стоянка Гіржеве є однією з найповніше і найкраще досліджених у Північно-Західному Надчорномор'ї (Станко 1965; 1966; 1967). Вона стратифікована: нижній мезолітичний шар залягав у товщі делювіального суглинку, верхня частина якого була зруйнована оранкою. Як і на більшості гребениківських пам'яток, тут присутня кукрецька домішка (3 олівцеподібних нуклеуси, 1 кукрецький вкладень та серія платівок з притупленим краєм) (Станко 1966, с. 97, 100, 102, рис. 1 та 2)). Верхній неолітичний шар, що містив кераміку самчинського типу та частину крем'яних виробів, у тому числі й трапеції зі струганими спинками, залягав у ґрунті та підґрунті (Станко 1966, с. 97, 102). Віднесення Гіржевого до раннього неоліту ґрунтується на кількох радіокарбонних датах, отриманих за зразками кераміки (Манько 2006, с. 19, табл. 1). Тим часом, типологічний аналіз неолітичних матеріалів поселення показує, що вони належать до кола пам'яток самчинського типу, на що однозначно вказував В. Даниленко, і відповідно до загальної періодизації БДК, датуються середнім, а не раннім неолітом. Так само, самчинським часом датує керамічний комплекс Гіржевого Д. Гаскевич (2010, с. 229). Я ж хочу звернути увагу на подібність кераміки Гіржевого до пізньонеолітичних савранських пам'яток Степового Побужжя (Пугач 1 та 2, Гард 3 та 4, верхній шар поселення Гард), тому я не виключав би й можливого датування цієї кераміки

савранським періодом БДК, підтвердженням чого є поширення там і там трапецій зі струганою спинкою, мікролітичних виробів, що з'являються лише в пізньому неоліті (Даниленко 1969, с. 154-155; Нужний 2008, с. 73). У випадку р Гіржевим маємо суперечність між хронологічними даними, здобутими на основі типологічного та фізичного методів. За таких обставин, на мою думку, пріоритет слід надавати даним археологічної науки.

Територія між Карпатами та Дністром (румунська Молдова та Бессарабія) у ранньому неоліті стала крайньою північно-східною периферією великої етнокультурної спільноти Старчево-Караново-Кереш-Кріш. Виникнувши у вузькому ареалі, ці культури швидко поширилися у різних напрямках, і в першій половині VI тис. до н.е. охопили широкі області Балкан, Середнього та Нижнього Подунав'я, Трансільванію, а на сході Румунії вийшли за межі карпатської дуги (Quitta 1971, s. 54, 55; Lazarovici 1979; Srejovij 1988, p. 15, 17; Титов 1996, с. 193), причому, поширення цієї першої неолітичної цивілізації між Карпатами і Дністром відбулося у її запізнілих формах (Ursulescu 2000, p. 139).

На території Румунії пам'ятки культури Кріш добре досліджені – відкрито понад 50 пам'яток, багато з них розкопані стаціонарно (Валя Лупулуй, Сучава, Трестяна та ін.). Менше досліджені кріські пам'ятки у міжріччі Прута та Дністра, де носії культури Старчево-Кріш вступили у взаємодію з місцевими пізньомезолітичними племенами Подністров'я та Побужжя. Результатом цього процесу стало поширення у Буго-Дністровському міжріччі нових прогресивних форм господарювання й утворення ранньонеолітичної буго-дністровської культури. Із відкритих у лісостеповій зоні Молдови понад 10 поселень культури Кріш (Маркевич 1973, с. 22; Борзьяк, Дергачев 1980, с. 36-37; Ларина и др. 1997, с. 70-73), найбільш дослідженим є епонімне поселення Сакарівка 1 (Маркевич 1979, с. 487; Dergachev, Sherratt, Larina 1991; Larina 1994a; 1994б; Дергачев 1999).

На території між Карпатами та Дністром дослідники відмічають три варіанти культури Кріш: південномолдавський, північномолдавський та східномолдавський (останній між Прутом та Дністром), що виникли внаслідок неоднорідності процесу неолітизації цього регіону (Ursulescu 2000, p. 139-140). На думку молдавських учених, група Сакарівка є синкретичним явищем, яке виникло внаслідок змішування культурних традицій (і, відповідно, носіїв цих традицій) прибульців із

заходу та місцевого населення, при провідній ролі “кріського” елемента (Ларина 1999, с. 98; Larina 1994a, с. 51-66). Походження цих пам'яток пов'язують із переселенням групи населення з кересько-кріськими традиціями з Трансільванії та верхів'їв Тиси (Дергачев 1999, с. 175).

У розвитку культури Старчево-Кріш на території Молдови румунські вчені виділяють три фази (I-III), котрі відповідають субфазам IIIВ, IVА та IVВ загальної періодизаційної системи В. Мілойшича, адаптованої для Румунії Г. Лазаровичем (Мілоїїж 1949, s. 70-71; Lazarovici 1979, p. 39-56, tab. 6; Ursulescu 2000, p. 210). Протягом субфази IIIВ (фаза Главанештій Век, за Е. Комшею) спільноти цієї культури поширилися на всю територію Молдови, а в зоні між Прутом і Дністром вони встановили прямі контакти з населенням II (соколецької) фази БДК, що призвело до змішання східних буго-дністровських та західних кріських елементів, при перевазі перших із них (Comea 1971, p. 385-386; 1978, p. 34-35; 1987, p. 28-30; Ursulescu 2000, p. 93, 136, 210; 2001, p. 62-63).

Субфаза IVА (фаза Валя Лупулуй, за Е. Комшею) – це час найбільшого розквіту і поширення культури Старчево-Кріш на території Молдови (Ursulescu 2000, p. 94, 136, 210) і, водночас, – найвідчутнішого впливу цієї культури у Подністров'ї. Це час існування Сакарівки 1 та більшості поселень цього типу в Бессарабії. На Дністрі з ними синхронізуються буго-дністровські поселення третьої фази, на Південному Бузі – пам'ятки печерської фази (Ursulescu 2000, p. 94, 136, 210; 2001, p. 63; Comea 1971, p. 386; 1978, p. 34, 35; 1987, p. 30).

Субфазою IVВ (фінальний етап фази Валя Лупулуй (Comea 1978, p. 31)), що синхронізується з IV (самчинською) фазою БДК, еволюція культури Старчево-Кріш у Молдові завершується (Comea 1971, p. 386; 1978, p. 31; Ursulescu 2000, p. 94, 211; Ларина 1999, с. 105).

Розселення кріських неолітичних громад у Бессарабію почалося ще на третій фазі культури Старчево-Кріш (Віішоара), однак більшість пам'яток цього регіону, в тому числі й Сакарівка 1, яку дослідники співставляють з румунським поселенням Валя Лупулуй, віднесені до фінальної четвертої фази цієї культури.

Протягом останнього десятиріччя кількість радіокарбонних дат культур Старчево-Кріш значно поповнилася, в основному за рахунок румунських поселень (табл. 3. Подано за: Biagi, Spataro 2005; Biagi, Shennan, Spataro 2005). За цими даними, кріські пам'ятки фази IIIА та IIIВ

датується кінцем 1-го століття VII – серединою VII тис. BP (2 століття VI – середина VI тис. cal. BC), а пам'ятки фази IV – у межах середини VII тис. BP (у межах середини VI тис. cal. BC) (Biagi, Spataro 2005, p. 37, fig. 5; Biagi, Shennan, Spataro 2005, p. 42, fig. 2). Як бачимо, нові спостереження радіокарбонної хронології лише уточнюють датування культури Старчево-Кріш, а не переглядають його, як свого часу було зроблено в Україні для буго-дністровської культури.

У цей хронологічний відрізок вкладаються дати Сакарівки 1 (6650±100 BP) та Сороки 2, шар 1 (6825±150 BP). Так само співвідносяться з ними і отримані за керамікою нові дати ранньонеолітичного горизонту Гарду (Ki-14789: 6480±80 BP та Ki-14790: 6630±90 BP). Водночас, близькі за значенням показники отримано й для пізньонеолітичної кераміки I групи (Ki-14791: 6710±80 BP та Ki-14792: 6520±80 BP). Трохи молодшу дату дає зразок пізньонеолітичної кераміки II групи (Ki-14793: 6400±90 BP), ще молодшими є два зразки ранньотрипільської кераміки (Ki-14794: 6360±80 BP та Ki-14795: 6170±80 BP). Отже, синхронність ранньонеолітичного горизонту Гарду і кріських поселень Молдови та Бессарабії, крім даних типології кераміки, підтверджується тепер також новими радіокарбонними датами. З цього випливає, що так само синхронними з пам'ятками III-ої та IV-ої фаз культури Старчево-Кріш у Молдові та Бессарабії повинні бути й пам'ятки соколицької та печерської фаз БДК Південного Бугу.

Ще дві дати, отримані за зразками кістки та ґрунту з ранньонеолітичного шару Ki-14796: 7640±90 BP та Ki-14797: 6980±80), виходять за межі датування кріських пам'яток у Молдові та Бессарабії.

Нові дати Гарду ставлять під сумнів радіокарбонне датування буго-дністровських пам'яток, що було проведено у цій же лабораторії після 1998 р., за яким синхронні ранньонеолітичному горизонту Гарду пам'ятки (Базьків Острів, Сокільці, Печера, Добрянка та ін.) виглядають старшими на півтисячі і більше років (Товкайло 2005, с. 45, табл. 5.1). Певна річ, розвиток ранніх етапів БДК міг тривати паралельно з розвитком поширеної на території Молдови та Бессарабії культури Старчево-Кріш, або з певним відставанням, але ні в якому разі – з випередженням. Тому поява нових радіокарбонних дат для БДК, які більш-менш корелюються з датуванням культури Старчево-

Кріш, свідчить про початок подолання існуючих хронологічних суперечностей.

У світлі нових даних зовсім інакше виглядає й датування пам'яток гребениківської культури, що не знали кераміки: Сороки 2, шар 3 (7515±120 BP), Сороки 2, шар 2 (7420±80 BP), Мирне (7200±80 BP) та Гіржеве (7050±60 BP). Як бачимо, поселення зі змішаним кукрецько-гребениківським крем'яним комплексом, але без кераміки (Мирне та Гіржеве) є давнішим, ніж поселення з таким же крем'яним набором (Гард), але з ранньонеолітичною керамікою.

Дослідники культури Кріш у Румунії допускають участь в утворенні неолітичної цивілізації Старчево-Кріш цього регіону місцевих тарденуазьких об'єднань, хоча вивчення типових виробів Кріш не виявляють ніяких елементів традиції тарденуазців (Comsa 1978, p. 32, 33; Ursulescu 2000, p. 102). Відзначаючи відсутність контактів між тарденуазькими об'єднаннями та об'єднаннями культури Кріш, Е. Комша дійшов висновку, що простір між Східними Карпатами і Прутом, був обжитий населенням, яке відрізнялося від попереднього, а неоліт Молдови не був породженням якогось довготривалого процесу, а скоріше – результатом швидкого становлення в цій провінції об'єднань, що належали прийдешній неолітичній культурі (Comsa 1978, p. 32-33). Відсутність генетичного зв'язку між гребениківською та кріською культурами зафіксовано й на поселенні Саратени в Нижньому Попрутті, де, крім гребениківських, залягали й матеріали культури Кріш (Коваленко, Кетрару 1997, с. 58). Зовсім іншу картину спостерігаємо в Подністров'ї та Побужжі, де фінально-мезолітичні громади взяли участь у процесі неолітизації, а сам процес неолітичних змін відбувався в інших формах, ніж у середовищі культури Старчево-Кріш.

Радіовуглецеві дати, отримані від ранньонеолітичних поселень Трансільванії, переконують у тому, що неолітизація Балканського півострова відбулася швидко і без будь-яких очевидних перешкод – широку територію від долини Вардари у Македонії і Струми в Болгарії до Великої Угорської рівнини і Трансільванії в Румунії перші фермери перетнули досить швидко, протягом останніх двох століть VIII тис. BP (останніх двох століть VII – першого століття VI тис. cal. BC) (Biagi, Shennan & Spataro 2005, p. 45, fig. 5a, 5b). Переваливши через Східні Карпати, протягом наступних кількох століть вони не лише досягли Дністра, а й втягнули в орбіту своїх впливів фінально-мезолітичне населення

Радіокарбонні дати культури Старчево-Кріш III та IV фаз

Фаза III		
Парта 2 (Parta 2) Сороки 2, шар 1	GrN-28460 Bln-586	6860±60 BP 6825±150 BP
Дудешті Вехі (Dudesti Vechi) Саян-Домбос (Sajan-Dombos)	GrN-28876 OxA-8566	6815±70 BP 6815±55 BP
Парта 2 (Parta 2) Саян-Домбос (Sajan-Dombos)	GrN-28877 OxA-8567	6800±50 BP 6780±70BP
Кудос-Сасінчі (Kudos-Sasinci) Ґіульвац (Giulv?z)	OxA-8558 GrN-28456	6770±60 BP 6720±80 BP
Трестяна (Trestiana) Парта 2 (Parta 2)	GrN-17003 GrN-28459	6665±45 BP 6660±60 BP
Сакарівка 1 Голокут-Візіч (Golocut-Vizic)	Bln-2425 OxA-10147	6650±50 BP 6590±50 BP
Лімба Бордане (Limba Bordane) Голокут-Візіч (Golocut-Vizic)	GrN-28457 OxA-8616	6580±60 BP 6560±50 BP
Голокут-Візіч (Golocut-Vizic) Голокут-Візіч (Golocut-Vizic)	OxA-8505 OxA-8694	6550±55 BP 6525±50 BP
Голокут-Візіч (Golocut-Vizic) Валеа Райї	OxA-8695 KN-1-102	6520±50 BP 6480±75 BP
Ґура Бачулуй (Gura Baciului) Трестяна (Trestiana)	Lv-2157 Lv-2155	6400±90 BP 6390±100 BP
Фаза IV		
Карчеа (Carcea) Карчеа (Carcea)	Bln-1981 Bln-1982	6540±60 BP 6430±60 BP
Карчеа (Carcea) Лімба Бордане (Limba Bordane)	Bln-1983 GrN-28112	6395±60 BP 6290±50 BP

Подністров'я і Побужжя, яке також стало на шлях неолітичного розвитку. Ця хвиля неолітизації, розпочавшись на Балканах в останні два століття VIII тис. BP (кінець VII тис. cal. BC) (там само, р. 42, fig. 2), до середини VII тис. BP (середини VI тис. cal. BC) на сході докотилася до верхів'їв Синюхи (Добрянка 1, 2 та 3) та Степового Побужжя (досліджуване поселення Гард).

Примітка

№) Радіокарбонні дати Гарду отримано завдяки підтримці В. Манька, за що висловлюю йому велику вдячність.

Гаскевич Д.Л. Северо-понтійское импресо:

происхождение неолитической керамики с гребенчатым орнаментом на юге Восточной Европы // *Stratum plus.* – №2. – 2010. – С.213-251.

ЛІТЕРАТУРА

Борзияк И.А. Мезолит Молдовы. Общий обзор // *Древности Степного Причерноморья и Крыма.* – VI. – Запорожье, 1997. – С.19-24.

Борзияк И.А., Дергачев В.А. Новый тип неолитических памятников в Молдавии // *Археологические исследования на Украине в 1976-1979 гг. Тез. докл.* – Днепропетровск, 1989. – С.36-37.

Гаскевич Д.Л. Дослідження крем'яного інвентарю неолітичних культур України // *Археологічні відкриття в Україні 2000-20001 рр.* – К., 2002. – С. 98-105.

Даниленко В. Неолит Украины: Главы древней истории Юго-Восточной Европы. – К.: Наукова думка, 1969. – 258 с.

- Дергачев В.А.* Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья // *Stratum plus*. – 1999. – № 2. – С.169-221.
- Залізник Л.* Передісторія України Х-У тис. до н.е. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 306 с.
- Залізник Л.* Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України // Кам'яна доба України. – Вип. 8. – К.: Шлях, 2005. – 184 с.
- Залізник Л.Л., Товкайло М.Т., Журавльов О.П.* Стоянка Добрянка 3 на р.Чорний Тікич та її місце у неоліті Буго-Дністровського межиріччя / Кам'яна доба України. – Вип. 7. – К., 2005. – С.96-116.
- Коваленко С., Бодян С.* Цариград II – поселение раннего неолита на р. Реут в Молдове // *Stratum plus*. – 1999. – № 2. – С.141-147.
- Коваленко С.И., Кетрару Н.А.* Новые данные о мезолитической стоянке Саратены в Нижнем Попрутье // *Vestigii archeologice din Moldova*. – Chişinău, 1997. – р.36-59.
- Коваленко С.И., Цой В.Б.* К вопросу о развитии позднемезолитических индустрий в Карпато-Днестровском регионе // *Stratum plus*. – 1999. – № 1. – С.257-262.
- Конопля В.* Дослідження пізньомезолітичного поселення Раделичі-4 // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів, 1996. – С.18-21.
- Котова Н.С.* Неолітична епоха // Давня історія України. – Т. 1. – К., 1997. – С.157-224.
- Красковский В.И.* Карпово – новый памятник каменного века в долине р. Свинной // МАСП. – Вып. 8. – К., 1976. – С.157-161.
- Ларина О.В.* Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона // *Stratum plus*. – 1999. – № 2. – С. 10-140.
- Ларина О.В., Вехлер К.-П., Дергачев В.А., Коваленко С.И., Бикбаев В.М.* Новые полевые исследования памятников мезолита и неолита Молдовы // *Vestigii Archologice din Moldova*. – Chişinău, 1997. – С.62-110.
- Маркевич В.И.* Памятники эпохи неолита и энеолита // Археологическая карта Молдавской ССР. – Кишинев: Штиинца, 1973. – Вып. 2. – 161 с.
- Маркевич В.И.* Буго-днестровская культура на территории Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 174 с.
- Нужный Д.Ю.* Развитие микролитической техники в кам'яному віці: удосконалення зброї первісних мисливців. – К.: КНТ, 2008. – 308 с.
- Сапожников И.В., Сапожникова Г.В.* Хронологія поселень та культурна послідовність мезоліту й неоліту Північно-Західного Причорномор'я // Кам'яна доба України. – Випуск 7. – К.: Шлях, 2005, – С.87-95.
- Смытына Е.В.* Поселение Зализничное и проблема сложения позднемезолитической культуры в Нижнедунайском регионе // *SP*. – 2001-2002. – №1. – с.452-463.
- Станко В.Н.* Гиржево – новая тарденуазская стоянка на Одесчине // Краткие сообщения о полевых, археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея за 1963 год. – Одесса, 1965. – С.3-8.
- Станко В.Н.* Мезолитическая стоянка Гиржево в Одесской области (1962-1964 гг.) // *СА*. – 1966. – №2. – С.96-103.
- Станко В.Н.* Некоторые вопросы позднего мезолита Северо-Западного Причерноморья (По материалам стоянки Гиржево) // Записки Одесского археологического общества. – 1967. – т. II (35). – С.155-168.
- Станко В.Н.* Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1982. – 176 с.
- Станко В.Н.* Культурно-исторический процесс в мезолите Северо-Западного Причерноморья // Северо-Западное Причерноморье – контактная зона древних культур. – К., 1991. – С.5-17.
- Станко В.Н., Свеженцев Ю.С.* Хронология и периодизация позднего палеолита и мезолита Северного Причерноморья // БКИЧП. – 1988. – № 57. – С.116-120.
- Телегін Д.Я.* Рецензія на: Маркевич В.И. Буго-днестровская культура на территории Молдавии // Археологія. – 1977. – № 23. – С.89-91.
- Телегін Д.Я.* Мезолітичні пам'ятки України. – К.: Наукова думка, 1982. – 255 с.
- Титов В.С.* Неолит Карпатского бассейна. – М.: Наука, 1996. – 284 с.
- Товкайло М.* Неоліт Степового Побужжя // Кам'яна доба України. – Випуск 6. – К.: Шлях, 2005. – 160 с.
- Товкайло М.Т.* Неолітичний Гард за даними нових досліджень // Кам'яна доба України. – Вип. 11. – К.: Шлях, 2008. – С.144-156.
- Фоменко В.М., Товкайло М.Т., Требух О.О.* Дослідження Миколаївської експедиції на Південному Бузі // Археологічні дослідження в Україні 2005-2007 рр. – Київ-Запоріжжя: Дике Поле, 2007а. – С.405-408.
- Фоменко В.М., Товкайло М.Т., Требух О.О.* Охоронно-рятивні археологічні дослідження на Південному Бузі // Археологічні дослідження в Україні 2006-2007 рр. – К., 2007б. – С.354-356.
- Черниш О.П.* Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. – К., 1975. – 168 с.

Biagi P., Shennan S. & Spataro M. Rapid rivers and slow seas? New data for the radiocarbon chronology of the Balkan Peninsula // Nikolowa L., Fritz J & Higgins J. Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. – RPRP 6-7. – 2005. – P.41-50.

Biagi P. & Spataro M. New observations on the radiocarbon chronology of the Starănevo-Cric and Кърч cultures // Nikolowa L., Fritz J & Higgins J. Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education. – RPRP 6-7. – 2005. – P.35-40.

Comca Eugen. Unele date privind raporturile dintre culturile neolitice timpurii din estul României cu cele din sud-vestul U.R.S.S. // SCIV. – 1971. – T. 22. – № 3. – P.377-386.

Comsa E. Contribution a L'etude de la Culture Cris en Moldavie (le site de Glavanestii Vechi) // Dacia. – 1978. – XXII. – P.9-36.

Dergachev V., Sherratt A., Larina O. Recent results of Neolithic research in Moldova (USSR) // Oxford Journal of Archaeology. – V. 10. – N 1. – P.1-16.

Larina O. Neolithicul pe teritoriul Republicii Moldova // Traco-Dacia. – 1994a. – XY. – 1-2. – Bucuresti. – P.41-66.

Larina O. Culturi din epoca neolitică. – Chieinru: Ctiinta, 1994b. – 36 p.

Lazarovici Gh. Neoliticul Banatului. – Cluj-Napoca, 1979.

Milojuic V. Chronologie der jüngerer Steinzeit Mittel- und Südosteuropas. – Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1949.

Quitta H. Der Balkan als Mittler zwischen Vorderem Orient und Europa // Evolution und Revolution im Alten Orient und in Europa. – Berlin, 1971. – S.38-63.

Srejovic D. The Neolithic of Serbia: A Review of Research // The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948-1988. – Belgrade, 1988. – P.5-19.

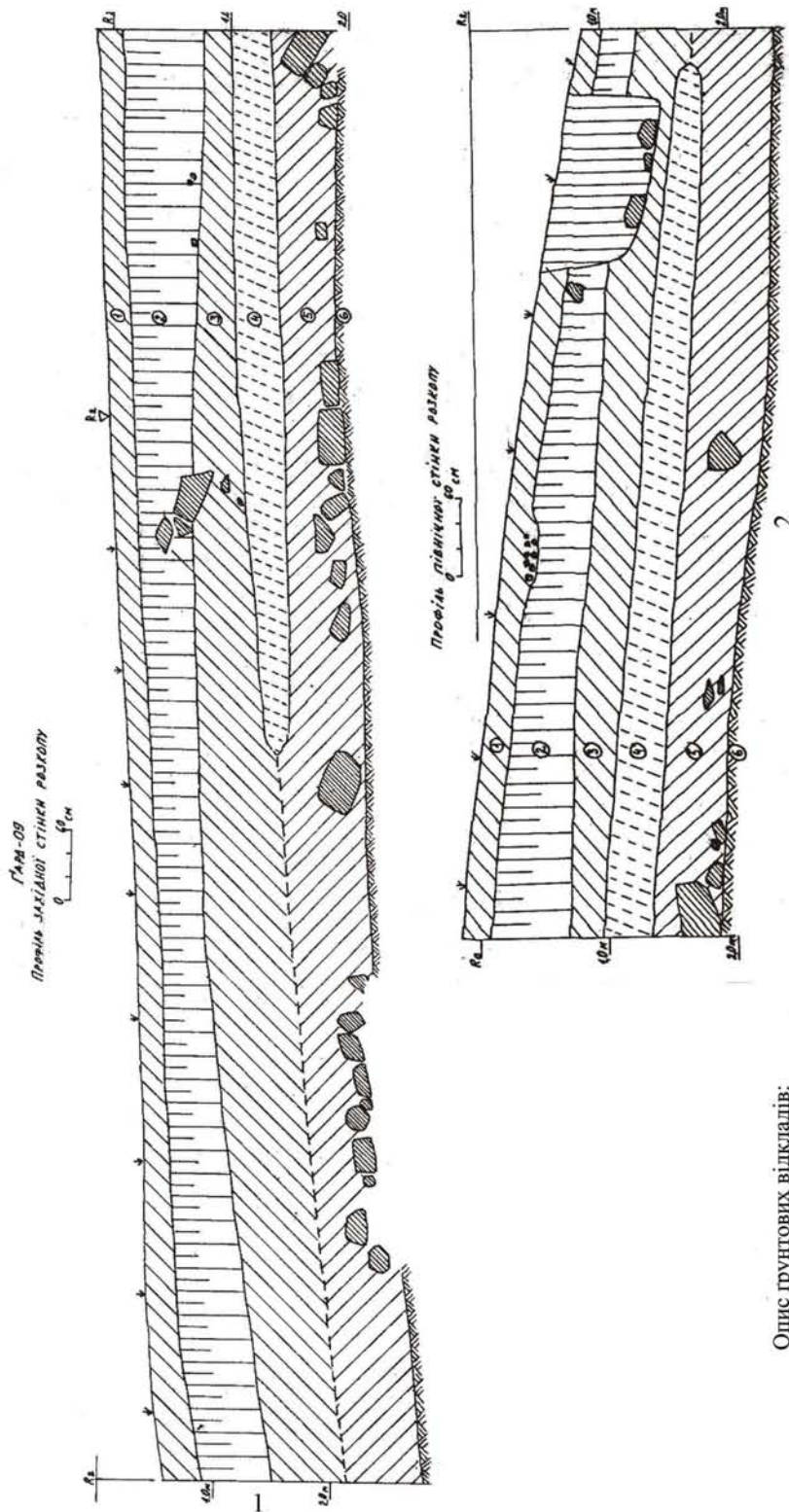
Ursulescu N. Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României. – Vol. 1. – Iași: Editura Universității “Al. I. Cuza”, 2000.

Ursulescu N. Local variants of the Starănevo-Cric culture in the Carpatho-Nistean area // Festschrift für Georghe Lazarovici. Zum 60. Geburtstag. – Editura Mirtow: Timișoara, 2001. – P.59-67.

Товкайло М.Т.

EARLY NEOLITHIC HORIZON OF THE SETTLEMENT OF GARD AND THE PROBLEM OF NEOLITIZATION PROCESS IN IN THE NORTHWEST BLACK SEA AREA AND THE SOUTHERN BUG BASIN

This article is devoted to publication of materials coming from the excavations of 2007-2009 at the Bug-Dniester Culture settlement of Gard. Certain aspects of studies of the Early Neolithic of the Northwest Black Sea area and the Southern Bug basin are discussed.

Опис ґрунтових відкладів:

1. Сучасний сіро-жовтий гумусований супісок, у верхній частині - задернований; у нижній його частині залягає прошарок піску.
2. Темно-сірий гумусований суглинок (чорноземний шар) зі значною домішкою жорстви та щебеню. У нижній його частині залягають матеріали доби бронзи.
3. Сіро-жовтий гумусовани суглинок зі значною домішкою жорстви. У верхній його частині залягають матеріали доби енеоліту, у нижній - матеріали доби пізнього неоліту (савранська фаза БДК) та Трипшля А-Прекукутені 3.
4. Лесовидний суглинок з домішкою жорстви та щебеню, жовтуватого кольору.
5. Тонкоструктурний гумусований суглинок жовто-коричневого кольору, темніший у нижній частині. У його товщі залягають матеріали ранньонеолітичної доби.
6. Ці голоценові відклади підстилає дерново-алювіальний супісок бурого кольору.

Рис. 1. Гард. Профілі західної (1) та південної (2) стінок розкопу

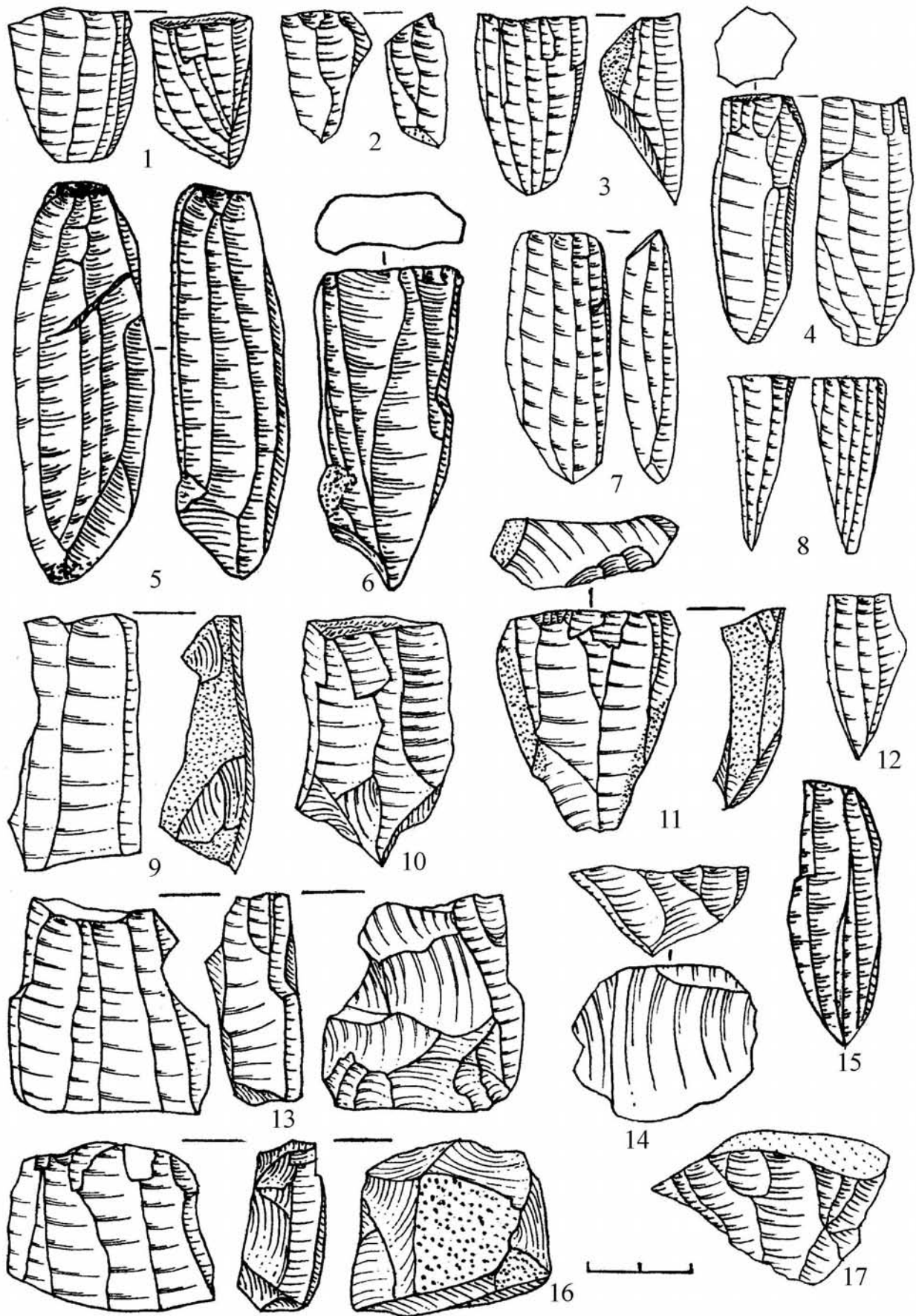

Рис. 2. Гард. Крем'яні вироби.

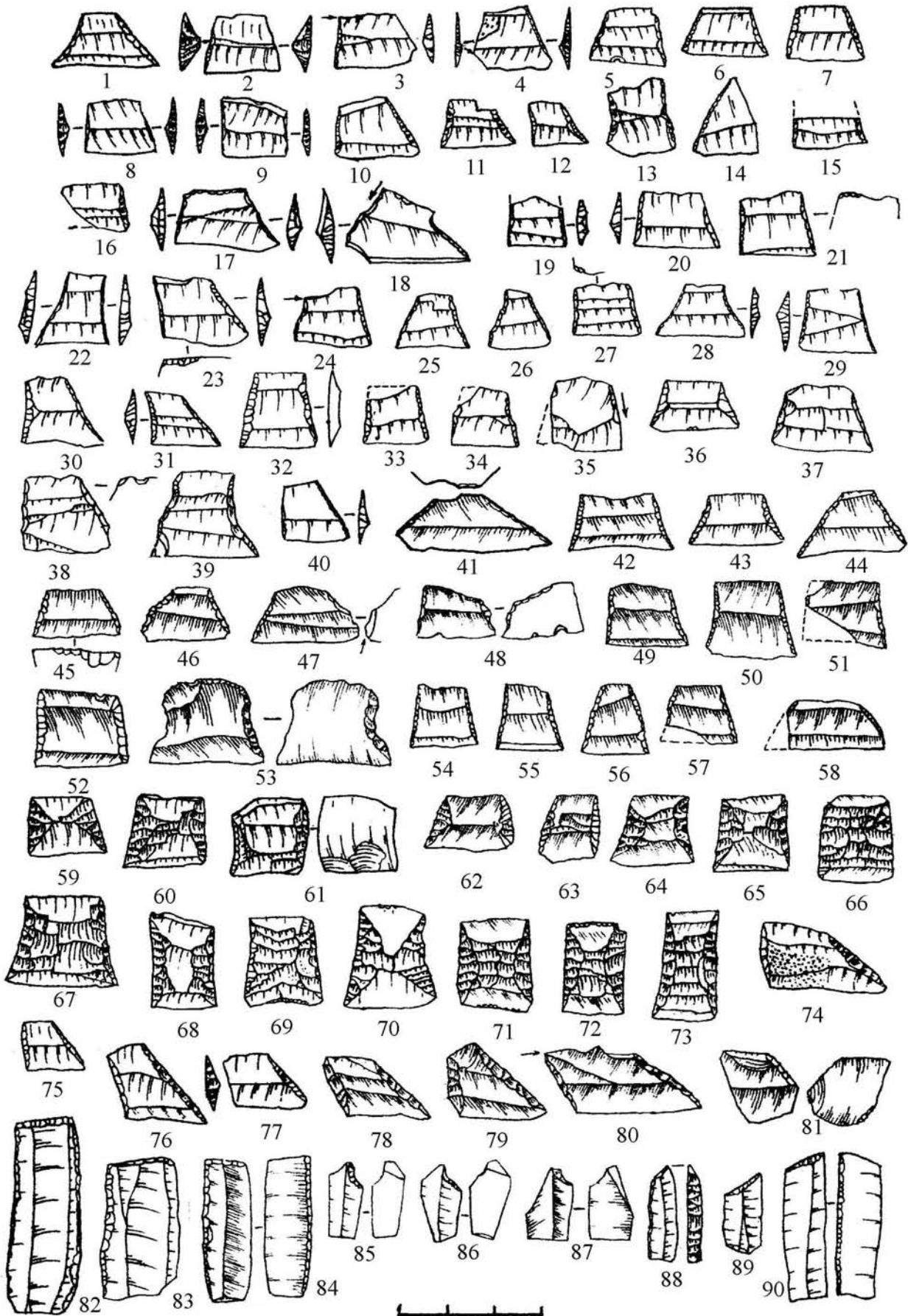

Рис. 3. Гард. Крем'яні вироби.

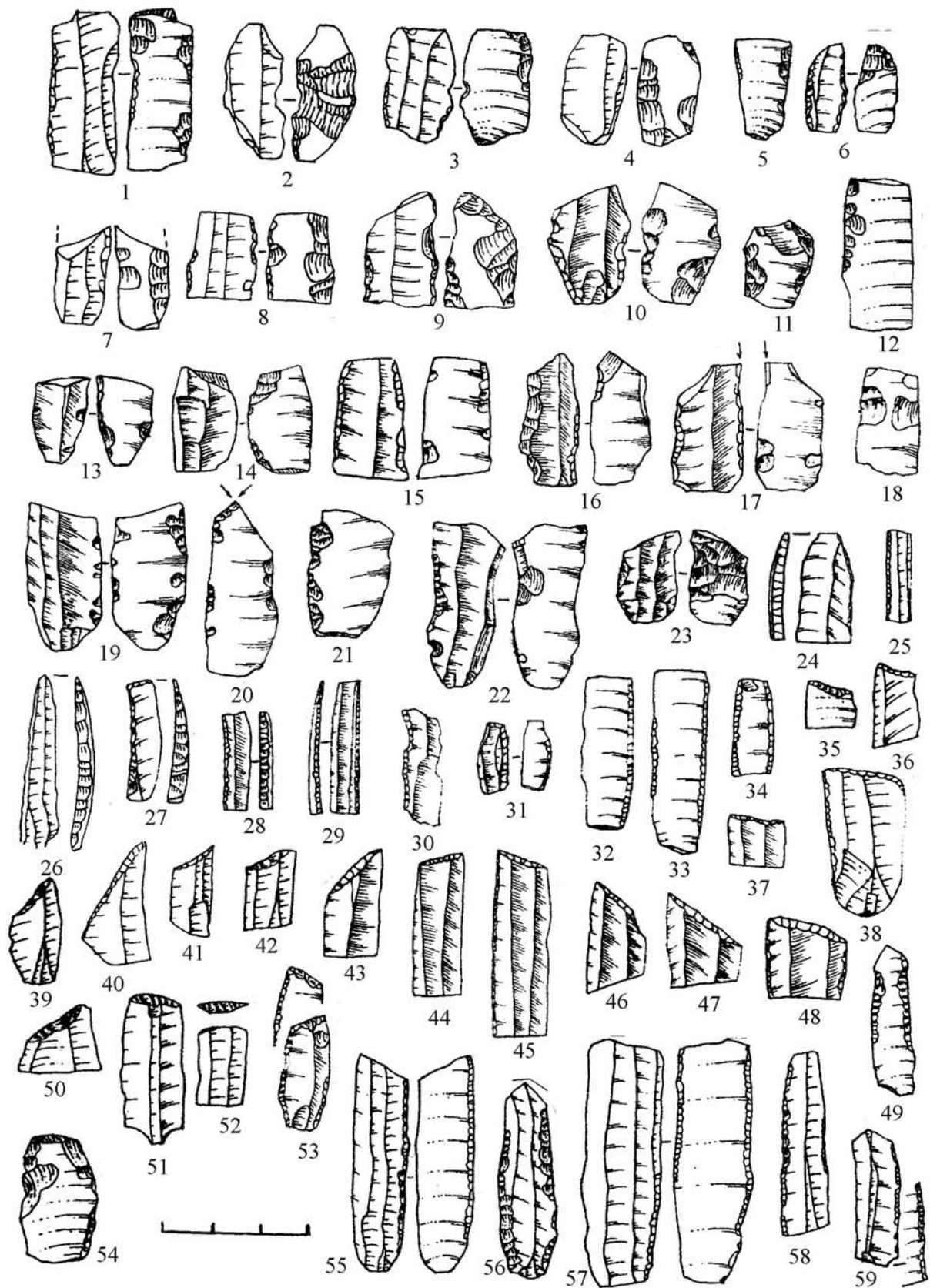

Рис. 4. Гард. Крем'яні вироби.

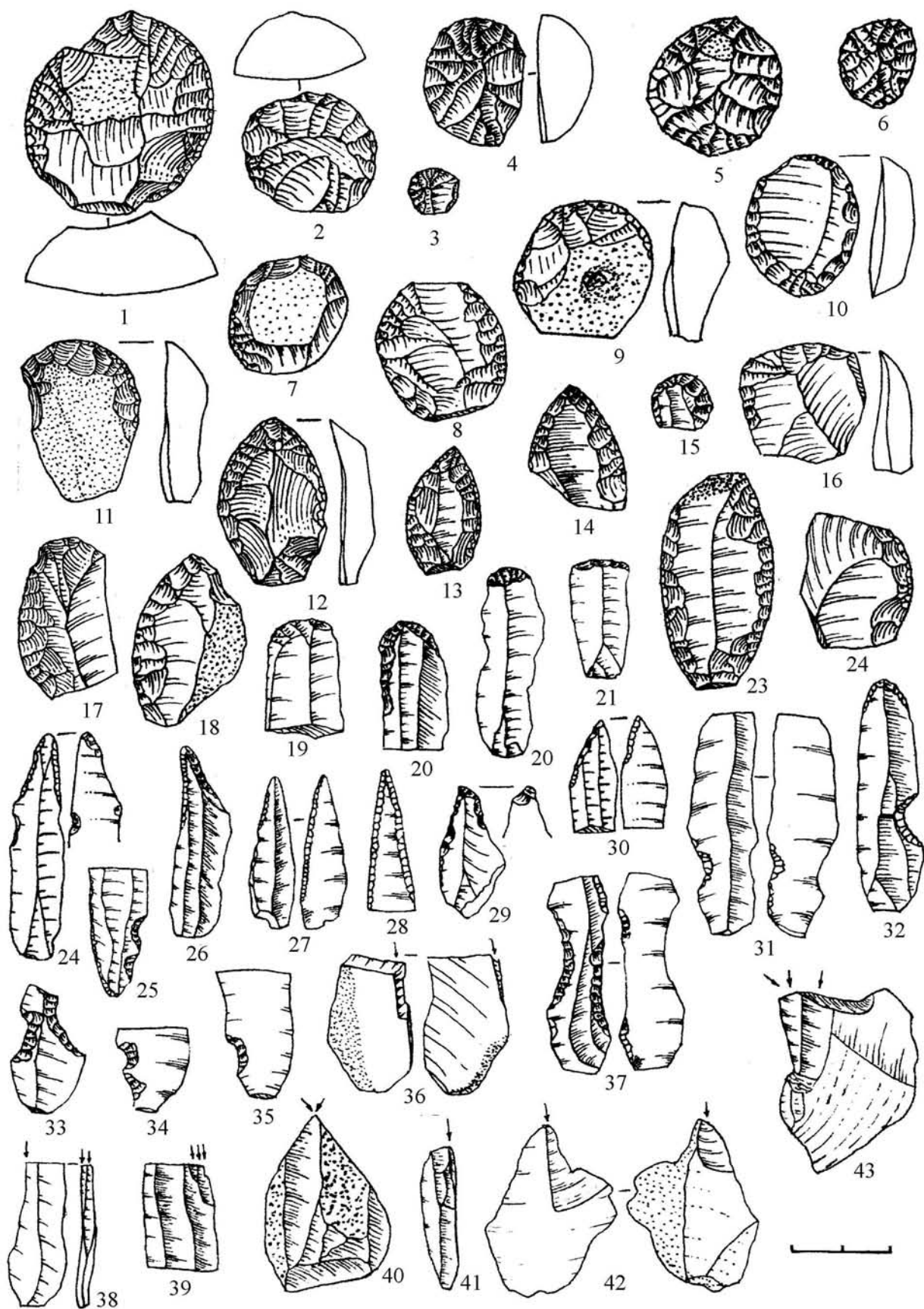

Рис. 5. Гард. Крем'яні вироби.

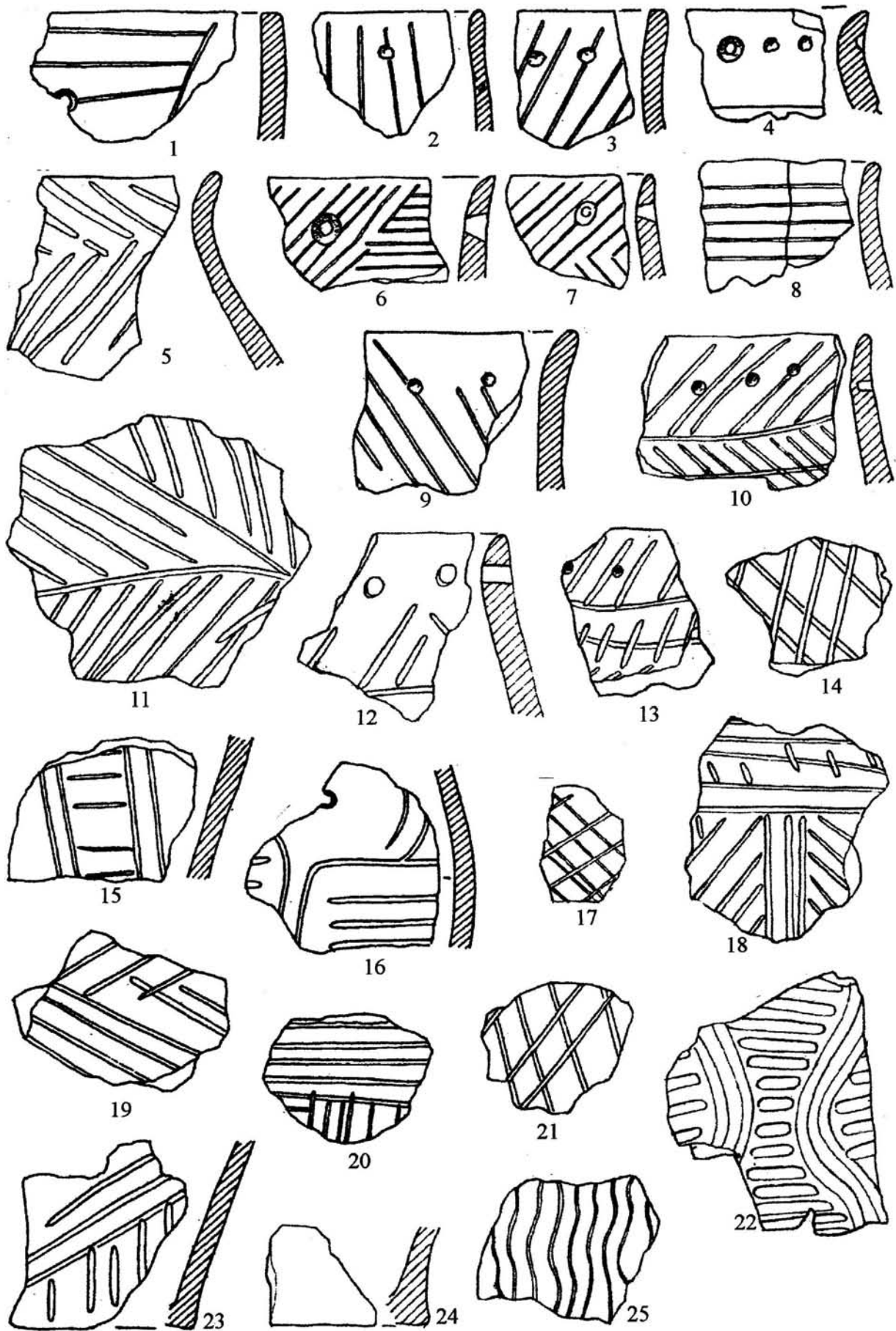

Рис. 6. Гард. Ранньонеолітична кераміка.

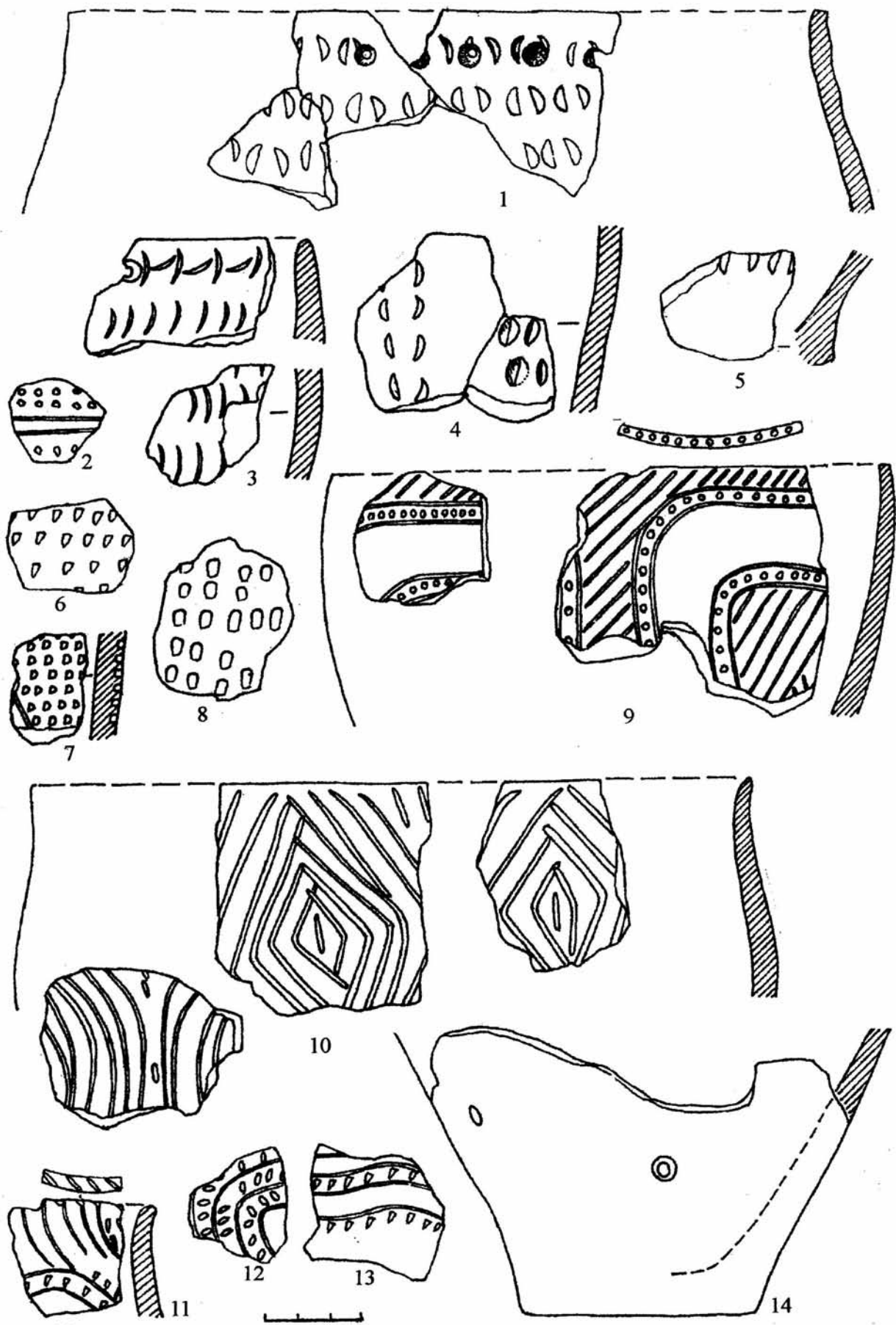

Рис. 7. Гард. Ранньонеолітична кераміка.

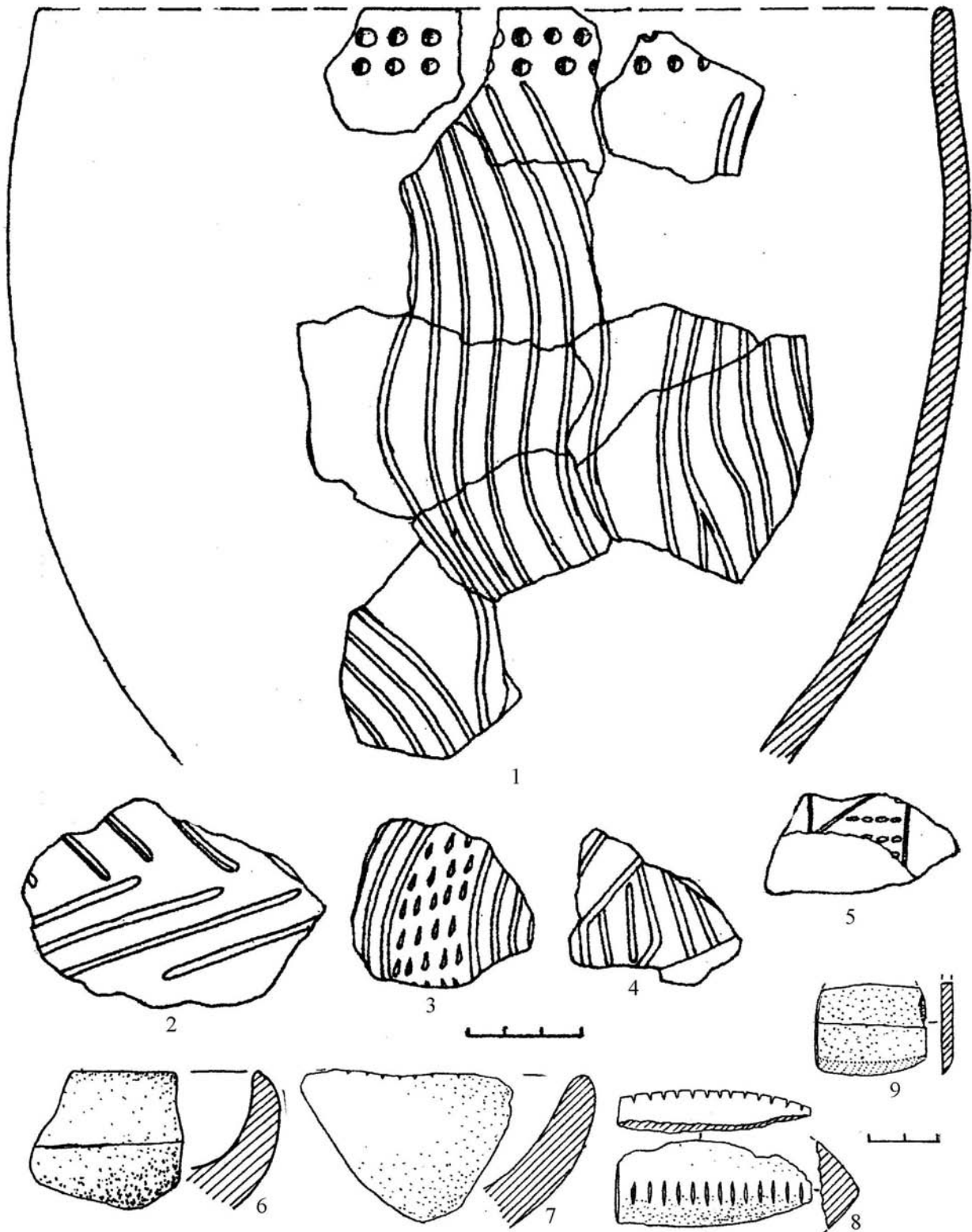

Рис. 8. Гард. Ранньонеолітична кераміка (1-5) та вироби з каменю (6-9).